

Represje władz komunistycznych wobec Kościoła rzymskokatolickiego w województwie białostockim w 1966 r.

The Repression of the Communist Authorities Against the Roman Catholic Church in the Białystok Voivodeship in 1966

KRZYSZTOF SYCHOWICZ*

 <https://orcid.org/0000-0001-8666-0429>

Streszczenie: Zmiana systemu politycznego w Polsce po II wojnie światowej pociągnęła za sobą m.in. zmianę stosunku władz państwowych do Kościoła rzymskokatolickiego, co wiązało się m.in. z sekularyzacją licznych dziedzin życia społecznego i aresztowaniami „reakcyjnych” księży. Działania te z różnym natężeniem stosowane były przez kolejne lata. Po represjach okresu stalinowskiego do szczególnego natężenia represji władz partyjno-państwowych wobec Kościoła rzymskokatolickiego doszło w czasie obchodów Milenium Chrztu Polski. Podejmowane przez komunistów działania miały na celu m.in. ograniczenie liczby wiernych uczestniczących w tych i innych wydarzeniach religijnych oraz przeciwdziałanie nielegalnemu budownictwu sakralnemu, zwłaszcza krzyży przydrożnych, kaplic itp. W artykule przedstawiono różne działania prowadzone w województwie białostockim przez władze i podległe im struktury administracyjne, partyjne oraz aparat bezpieczeństwa, a następnie ich konsekwencje. Szczególna rola przypadła Służbie Bezpieczeństwa, Wydziałowi ds. Wyznań, a także wykorzystywanym politycznie Kolegiom Karno-Administracyjnym. Bazę źródłową niniejszego opracowania stanowią materiały archiwalne wytworzone przez struktury partyjne, kontrolowane przez nie instytucje oraz aparat bezpieczeństwa, pozostający gwarantem trwania władzy komunistycznej. Chociaż materiały wytworzone przez ten ostatni wymagają szczególnie krytycznego podejścia, to bez wątpienia pozwalają uzyskać pełniejszy obraz mających wówczas miejsce wydarzeń, ich przyczyn i konsekwencji, wśród których na terenie województwa białostockiego było wszczęcie 33 postępowań karnych przeciwko 56 osobom (w tym sześciu księżom).

Słowa kluczowe: województwo białostockie; Służba Bezpieczeństwa; Kolegia Karno-Administracyjne; Milenium Chrztu Polski; Polska Rzeczpospolita Ludowa; reżim komunistyczny; ograniczenia wolności religijnej; relacje państwo–kościół

Abstract: The change of the political system in Poland after World War II brought about, inter alia, a shift in the state authorities' attitude towards the Roman Catholic Church. This was connected to a campaign to secularise various areas of social life and to the arrests of "reactionary" priests. These actions were implemented with varying intensity over the following years. After the repression of the Stalinist period, the repressive actions of the party and state authorities against the Roman Catholic Church particularly intensified during the celebrations of the Millennium of the Baptism of Poland. The measures taken by the communists aimed, inter alia, to limit the number of participants in these and other religious events and to combat illegal religious construction, especially chapels, roadside crosses, and the like. This article presents the various actions undertaken in the Białystok Voivodeship by the authorities and their subordinate administrative and party structures, as well as the security apparatus, along with their consequences. A particularly important role was played by the Security Service (Służba Bezpieczeństwa), the Department for Religious Affairs (Wydział ds. Wyznań), and the politically used Penal-Administrative Collegia (Kolegia Karno-Administracyjne). The basis for this article is archival materials produced by party structures, the institutions under their control, and the security apparatus that guaranteed the maintenance of the communist regime. Although the materials produced by the Security Service in particular require a critical approach, they undoubtedly help provide a more complete picture of the events, their causes, and their consequences, among them, the initiation of 33 criminal proceedings against 56 people (including six priests) in the Białystok Voivodeship.

Key words: Białystok Voivodeship; Security Service; Criminal-Administrative Tribunals; Millennium of the Baptism of Poland; People's Republic of Poland; anti-religious activities; communist regime; Church–State relations

* Dr hab., Wydział Prawa i Administracji, Akademia Łomżyńska, ul. Akademicka 14, 18-400 Łomża, e-mail: ksychowicz@al.edu.pl

Wprowadzenie

Zmiana systemu politycznego w Polsce po II wojnie światowej pociągnęła za sobą m.in. zmianę stosunku władz państwowych do Kościoła rzymskokatolickiego. Choć w manifestie Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego deklarowano „równość wszystkich obywateli bez różnicy rasy, wyznania i narodowości”¹, to w tym samym czasie rozpoczęto m.in. akcję sekularyzacji licznych dziedzin życia społecznego i aresztowania „reakcyjnych” księży². Polityka wyznaniowa prowadzona była w tym okresie nie tylko przez wyspecjalizowane organy, lecz także przez jednostki administracji państwowej posiadające w swoich kompetencjach określone kwestie, dotyczące m.in. budownictwa, oświaty czy finansów. Uprawnienia tych ostatnich były jednak ograniczone, a decyzje zapadały po konsultacjach z właściwymi strukturami politycznymi i aparatem do spraw wyznań. Poprzez różnego rodzaju represje oraz działania polegające m.in. na tworzeniu nowego prawa, czy też „uświadamianie” duchowieństwa, władze dążyły do narzucenia mu własnej koncepcji wspólnego funkcjonowania³.

Narzędziem wykorzystywanym przez władze komunistyczne w walce toczonej z Kościołem rzymskokatolickim, a także niepokorną częścią społeczeństwa, stała się m.in. ustawa z dnia 15 grudnia 1951 r. o orzecznictwie karno-administracyjnym⁴. Na jej podstawie powołano do życia kolegia funkcjonujące przy prezydiach gminnych, miejskich, dzielnicowych i powiatowych rad narodowych. W 1958 r. wprowadzono w stosunku do nich określenie „kolegia karno-administracyjne”; do tego czasu potocznie nazywano je „kolegiami orzekającymi”⁵. W wyniku reformy systemowej z 1958 r. główna rola przypadła kolegiom szczebla powiatowego⁶.

Po krótkim okresie odwilży politycznej mającej miejsce w 1956 r., powrócono do otwartej walki z Kościołem rzymskokatolickim. Jej elementami było m.in. usunięcie na mocy Okólnika nr 26 wydanego przez Ministerstwo Oświaty dnia 4 sierpnia 1958 r. krzyży ze szkół w roku szkolnym 1958/1959, zakazanie odmawiania modlitwy przed lekcjami i ostateczne wyrzucenie religii ze szkół publicznych w 1961 r.⁷ Następne lata to chociażby naciski na rejestrację punktów katechetycznych czy wzmocnienie ruchu „księży postępowych”. Odrębnym polem konfliktu była kwestia budowy nowych świątyń. Trzeba również wspomnieć o braku zezwoleń na tworzenie nowych parafii, likwidacji niższych seminariów duchownych, a od połowy lat 60. indoktrynacji w specjalnych

¹ Bialecki 2008, 13.

² Tamże, 14; Wysocki 2005, 13–16.

³ Żaryn 2004, 11–42.

⁴ Dz. U. poz. 454, z późn. zm.; Łysko 2018, 172–176.

⁵ Trudno w tym przypadku zgodzić się ze stwierdzeniem, że zmiany prawne miały na celu jedynie „skuteczne opamiętanie narastającej wówczas plagi chuligaństwa”. Faktem jest, że ustawa upoważniła kolegia do wymierzania kary aresztu zasadniczego (Łysko 2018, 176–177). Bez względu na intencje, działalność kolegiów skierowana była też zawsze przeciwko osobom działającym (jak to podkreślano) przeciwko interesom systemu komunistycznego (zob. m.in.: Sychowicz 2010).

⁶ Ustawa z dnia 2 grudnia 1958 r. o zmianie ustawy z dnia 15 grudnia 1951 r. o orzecznictwie karno-administracyjnym, Dz. U. poz. 396; Łysko 2019, 837; Liżyńska, Płońska 2021, 128–131. Dalsze zmiany w systemie orzecznictwa w sprawach o wykroczenia wprowadzono ustawą z dnia 17 czerwca 1966 r. o przekazaniu niektórych drobnych przestępstw jako wykroczeń do orzecznictwa karno-administracyjnego, Dz. U. poz. 149.

⁷ To ostatnie w oparciu o ustawę z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania, Dz. U. poz. 160, z późn. zm.; Mezglewski 2000, 26.

jednostkach wojskowych dla kleryków. Momentami kulminacyjnymi stały się program Wielkiej Nowenny, list wysłany do biskupów niemieckich w 1965 r. oraz finał uroczystości milenijnych rok później⁸.

Celem niniejszego artykułu jest analiza działań prowadzonych w 1966 r. przeciwko Kościołowi rzymskokatolickiemu przez władze komunistyczne i podległe im struktury administracyjne, partyjne oraz aparat bezpieczeństwa. Uwaga zostanie poświęcona zwłaszcza będącym ich konsekwencją represjom. Szczególna rola przypadła w tym SB, Wydziałowi ds. Wyznań i wykorzystywanym politycznie Kolegiom Karno-Administracyjnym. Warto podkreślić, że prowadzone działania uzasadniano obowiązującymi przepisami prawa.

Podstawę źródłową niniejszego artykułu stanowią materiały archiwalne wytworzone przez struktury Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Białymstoku, administrację lokalną oraz posiadający wówczas olbrzymią władzę i wpływy aparat bezpieczeństwa. Te ostatnie pokazują zakres prowadzonych przez niego działań oraz powiązania z istniejącym systemem władzy. Mimo iż wymagają one szczególnie krytycznego podejścia, to bez wątpienia pozwalają uzyskać pełniejszy obraz ówczesnych wydarzeń.

1. Działania organizacyjne

Działania represyjne władz partyjno-państwowych wobec Kościoła rzymskokatolickiego w 1966 r. miały swoją kulminację w czasie uroczystości Milenium Chrztu Polski⁹. W województwie białostockim uroczystości te zorganizowano w trzech istniejących na jego terenie diecezjach: łomżyńskiej, drohiczyńskiej i białostockiej. Chociaż odbywały się one w drugiej połowie roku, to już od pierwszych jego miesięcy Służba Bezpieczeństwa gromadziła informacje o mających miejsce przygotowaniach¹⁰. Podjęto też działania służące określeniu zasad stosowania represji w celu ograniczenia ich zasięgu, m.in. zgodnie z wytycznymi Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z dnia 30 marca 1966 r. we wszystkich powiatach zostały powołane specjalistyczne składy Kolegiów Karno-Administracyjnych, mających rozpatrywać sprawy o wykroczenia związane z działalnością duchowieństwa. Kierownicy wydziałów spraw wewnętrznych zostali pouczeni o sposobie postępowania przy opracowywaniu wniosków i orzekaniu kar przez KKA w sprawach dotyczących księży i tzw. aktywu przykościelnego. Dnia 8 kwietnia Wydział ds. Wyznań przy Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Białymstoku zorganizował naradę z kierownikami Wydziałów Spraw Wewnętrznych Prezydiów Powiatowych Rad Narodowych. Byli na niej obecni m.in. przedstawiciele Wydziału Administracyjnego Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej i Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej. Podczas spotkania przedstawiono plan obchodów milenijnych oraz przygotowywanych przeciwdziałań mających na celu, jak to określono, zapobieganie naruszeniu

⁸ Wysocki 2008, 24–30; Żaryn 2004, 62–70.

⁹ Łatka, Żaryn (red.) 2017.

¹⁰ Szerzej zob. Noszczak 2020; Sychowicz 2019, 202–229.

„przepisów porządku publicznego”. Kierownicy WSW zostali zapoznani z odpowiednimi aktami prawnymi i narzuconym sposobem ich interpretacji. W kolejnych dniach mieli odbyć podobne narady u siebie w terenie. Jak zaznaczono w przygotowanej ocenie, zebranie to wykazało nieznajomość przez komendantów posterunków MO interpretacji przepisów prawnych, takich jak: ustawy o zgromadzeniach, zbiórkach publicznych, dekret o odznakach i mundurach¹¹.

Opracowany w tym samym roku „Plan przedsięwzięć polityczno-administracyjnych w zakresie zapobiegania i przeciwdziałania działalności kleru w realizacji programu obchodu «Tysiąclecia państwa polskiego»” przewidywał powołanie wojewódzkiego zespołu do jego koordynacji oraz wzmocnienie dyscypliny pracy w jednostkach gospodarczych, administracyjnych i społecznych. Miało to na celu ograniczenie możliwości uczestniczenia pracowników w organizowanych uroczystościach oraz wykorzystania przez duchownych oraz świeckich państwowych i społecznych środków komunikacji do transportu osób. Ponadto zalecano dokonać oceny wymiaru i realizacji podatków przez księży za 1965 r. w porównaniu do lat ubiegłych, konsekwentnie egzekwować ich realizację, zwłaszcza od „reakcyjnej” części duchownych oraz parafii nieposiadających ksiąg inwentarzowych. Wskazywano też na potrzebę wytypowania jednego, dwóch najbardziej „opornych i agresywnych” administratorów w celu przeprowadzenia egzekucji oraz represji karnych za odmowę zakładania ksiąg inwentarzowych. Wśród zaleceń znalazło się również niewydawanie zezwoleń na nowe budowle sakralne oraz ograniczenie udzielania zezwoleń na remonty i dostawę materiałów budowlanych. Obejmowały one ponadto szerzej rozumiane przeciwdziałanie nielegalnemu budownictwu sakralnemu, zwłaszcza krzyży przydrożnych, kaplic itp. Do zajęcia przez ludność postawy oczekiwanej przez władze miało się przyczynić wznowienie pracy polityczno-wyjaśniającej wśród młodzieży szkolnej, akademickiej i pozaszkolnej, a także wśród pracowników oświaty oraz nałożenie dodatkowych wymogów na uczelnie skłonne do wzięcia udziału w uroczystościach religijnych. Planowano też ustalić, z jakich szkół wstępowało najwięcej uczniów do Wyższych Seminariów Duchownych i ograniczyć to zjawisko, jak również dokonać oceny działalności duszpasterskiej w Akademii Medycznej w Białymstoku i skutecznie jej przeciwdziałać.

W przypadku punktów katechetycznych zalecano konsekwentnie egzekwować przestrzeganie ich rejestracji i składanie sprawozdań z działalności. Wobec księży uchylających się od tych obowiązków stosowany miał być przymus administracyjny, z zachowaniem jednak zasady „politycznej indywidualizacji represji”. Kolejnym z omawianych zadań było przeciwdziałanie organizowaniu uroczystości kościelnych o charakterze artystycznym poprzez stosowanie represji karno-administracyjnych oraz zabezpieczenie nadzoru nad działalnością wyższych seminariów duchownych (zwiększenie liczby wizytacji odpowiednio dobranych wizytatorów, zapewnienie alumnom występującym z WSD pracy i możliwości podjęcia studiów wyższych). Podsumowanie działań prowadzonych wobec duchowieństwa oraz wypracowanie wniosków na 1966 r. miało odbyć się na posiedzeniu

¹¹ Archiwum Państwowe w Białymstoku (dalej: APB), KW PZPR w Białymstoku, Ocena przebiegu uroczystości milenijnych od 1 I do 20 XI 1966 r. sporządzona przez kierownika Urzędu Spraw Wewnętrznych Antoniego Roszko, 29 XI 1966 r., Białystok, sygn. 2168, k. 96.

sekreтариatu KW PZPR. Wówczas też planowano wyczulić działaczy partyjnych aparatu bezpieczeństwa, prokuratury i MO na możliwość „prowokacyjnych poczynań ze strony alumnów aspołecznych i klerykalnych”. Obok wspomnianych wcześniej działań zalecano również zwalczanie przypadków wieszania symboli religijnych w biurach, urzędach, halach produkcyjnych i miejscach publicznych. Planowane formy przeciwdziałania miały zostać omówione także na specjalnej naradzie pierwszych sekretarzy KP PZPR i przewodniczących PPRN¹². Jak widać na tym przykładzie, władze komunistyczne starały się objąć kontrolą wszystkie elementy funkcjonowania Kościoła rzymskokatolickiego, w tym też te przekładające się na relacje społeczne.

W związku z przedstawionym podejściem nie dziwi ponowne zainteresowanie się władz miejscem mających rok wcześniej wydarzeń w Zabłudowie. W połowie maja 1965 r. rozeszła się tam informacja, że miejscowej dziewczynce objawiła się Matka Boża. Dnia 30 maja 1965 r. jednostki MO i SB użyły siły, aby nie dopuścić na miejsce objawienia pielgrzymów¹³. W pierwszym kwartale 1966 r. nieznane osoby postawiły na tym miejscu krzyż o wysokości 3 m oraz wykopano zagłębienie do pobierania wody, które wyłożono kamieniami oraz umieszczono dwa trzydziestocentymetrowe krzyże. Nieco wcześniej usypano kopiec o wysokości 70 cm. Nadal docierały tam też nieliczne grupy osób, m.in. 25 marca 1966 r. Biorąc pod uwagę konieczność „energicznego” zwalczania poczynań zmierzających do ponownego zorganizowania „objawienia”, 28 marca postanowiono m.in.: uaktywnić działaczy partyjnych, społecznych i organa administracyjne w Zabłudowie, nasilić pracę polityczno-wyjaśniającą, podjąć wysiłki w kierunku izolacji dziewczynki i jej matki oraz wykorzystać środki karno-administracyjne w celu neutralizacji zaangażowanych osób ze środowiska kościelnego¹⁴.

Obraz prowadzonych wówczas działań byłby niepełny bez odniesień do kroków podejmowanych przez aparat bezpieczeństwa, takich jak zabezpieczenie operacyjne terenu, inwigilacja lub wręcz zastraszanie pojedynczych osób. Rutynowym działaniem SB były też różnego rodzaju prowokacje¹⁵. Do głównych działań zaliczyć należy utworzenie sztabów SB do kierowania siłami w trakcie uroczystości milenijnych w Łomży, Drohiczyń i Białymstoku¹⁶. Natomiast do zdobywania informacji oraz torpedowania niewygodnych dla władzy komunistycznej działań Kościoła rzymskokatolickiego planowano wykorzystać posiadaną sieć tajnych współpracowników. W Łomży do nadzorowania uroczystości zaangażowano agenturę z tego terenu, która miała dostarczyć informacji na temat działalności rodziców ks. Bolesława Miklaszewskiego i kontrolować środowisko wiejskie oraz inteligenckie w mieście¹⁷. W okresie poprzedzającym i w czasie trwania uroczystości w Białymstoku wykorzystywano do inwigilacji TW dostarczających

¹² APB, KW PZPR w Białymstoku, Plan przedsięwzięć polityczno-administracyjnych w zakresie zapobiegania i przeciwdziałania wrogiej działalności kleru w realizacji programu obchodu 1000-lecia państwa polskiego, 1966 r., sygn. 2161, k. 1–10.

¹³ Sychowicz 2004, 60–66.

¹⁴ APB, KW PZPR w Białymstoku, Pismo I sekretarza KW PZPR w Białymstoku A. Łaszewicza do Władysława Wichy sekretarza KC PZPR w Warszawie, 5 IV 1966 r., sygn. 2174, k. 58.

¹⁵ Wysocki 2008, 38; Żaryn 2004, 73–75.

¹⁶ Sychowicz 2013, 443–444.

¹⁷ Archiwum Instytutu Pamięi Narodowej Oddział w Białymstoku (dalej: AIPN Bi), Rozmieszczenie sił i środków (TW i KO). Załącznik nr 1 do planu Wydziału II z 19 VII 1966 r., sygn. 045/1039, k. 47.

wiadomości o duszpasterstwie akademickim i m.in. księżach: Zyguncie Lewickim, Stanisławie Piotrowskim, Kazimierzu Wilczewskim z Czarnej Wsi i Władysławie Laszuku z parafii św. Rocha w Białymstoku, o środowisku katolickim wśród lekarzy szpitala w Choroszczu, młodzieży katolickiej w Akademii Medycznej w Białymstoku oraz świeckich działaczach katolickich i młodzieży akademickiej¹⁸.

Także na terenie parafii Dubeninki i eksponowanego wikariatu w Żytkiejmach w pow. Gołdap wykorzystywano funkcjonującą tam sieć agentury. To tajni współpracownicy mieli nie dopuszczać do organizowania pielgrzymek do tzw. miejsc objawień, utrudniać zapoznanie się wiernych z listami pasterskimi z kurii, popierać stanowisko rządu w sprawie orędzia do biskupów niemieckich. Ponieważ w niektórych parafiach księża bez zezwolenia sprowadzili niesprecyzowany bliżej obraz w celu zorganizowania jego peregrynacji, TW „Służalec”, „Tadeusz” i „Małgosia” mieli rozpoznać sposób jego przenoszenia. W przypadku stwierdzenia udziału księży zamierzano skierować wniosek o ich ukaranie do kolegium, a w razie konieczności przewodniczący Prezydium PRN miał z nimi przeprowadzić rozmowy ostrzegawcze. W rezultacie w parafii Grabowo udokumentowano wystąpienia ks. Błażeja Wolanina z 10 kwietnia 1966 r., sporządzono informację do PPRN, a po rozprawie karno-administracyjnej za nielegalne zgromadzenie w związku z przekazywaniem obrazu przeprowadzono z nim rozmowę ostrzegawczą. Natomiast w parafii Gołdap przygotowywano informacje dla PPRN w związku z zamiarem przeprowadzenia rozmów z ks. dziekanem Emilianem Wojtachim, w celu niedopuszczenia do zorganizowania przez niego zapowiadanej pielgrzymki do Częstochowy¹⁹. Ponadto na terenie pow. Dąbrowa Białostocka TW „Babinicz” pomógł sfinalizować sprawę przeciwko księdzu, którego skazano prawomocnym wyrokiem. Duchowny przekazał pierwszą informację jako świadek przestępstwa, a będąc w kontakcie z figurantem i świadkami przekazywał dane o sposobie obrony, dzięki czemu świadkowie potwierdzili winę księdza i nie wycofali się ze swych zeznań²⁰. Natomiast w pow. Wysokie Mazowieckie SB dzięki TW dowiedziała się o planach zorganizowania nielegalnego cmentarza oraz próbie budowy plebanii zamiast planowanego wcześniej pawilonu²¹.

2. Podstawa i rodzaje represji

W ciągu pierwszych czterech miesięcy 1966 r. za naruszenie przepisów skierowano do Kolegiów Karno-Administracyjnych ogółem 47 wniosków (na 11 księży i 36 osób świeckich), przymus administracyjny zastosowano wobec trzech osób, a jednego księdza ukarano za odmowę prowadzenia księgi inwentarzowej. Wydział ds. Wyznań wszczął

¹⁸ AIPN Bi, Wykaz TW wykorzystanych w okresie poprzedzającym i w czasie trwania imprezy w Białymstoku, b.d., sygn. 045/26, k. 11.

¹⁹ AIPN Bi, Plan operacyjno-rozpoznawczo-profilaktyczny SB w Gołdapi w związku z obchodami 1000-lecia Państwa Polskiego i milenijnymi przez Kościół, 21 IV 1966 r., Gołdap, sygn. 045/676, k. 36–40.

²⁰ AIPN Bi, Sprawozdanie z działalności Referatu ds. Bezpieczeństwa KP MO w Dąbrowie Białostockiej za 1966 r., 15 XII 1966 r., Dąbrowa Białostocka, sygn. 045/677, k. 224.

²¹ AIPN Bi, Sprawozdanie z działalności Referatu Służby Bezpieczeństwa KP MO w Wysokim Mazowieckim za 1966 r., 15 XII 1966 r., Wysokie Mazowieckie, sygn. 045/678, k. 333.

postępowania przeciwko dwóm księżom za „wrogie” wystąpienia z ambon. SB przeprowadziła ponadto trzy rozmowy ostrzegawcze (dwie w związku z „wrogimi” wystąpieniami z ambon, jedną za kolportaż materiałów bez debitu). Wszczęto także postępowanie przygotowawcze w związku z podejrzeniem popełnienia przestępstwa z art. 22 tzw. Małego Kodeksu Karnego²² przez ks. Witolda Pietkuna²³. Na podstawie przekazanych przez SB informacji przewodniczący Prezydium PRN przeprowadzili ogółem 174 rozmowy profilaktyczne z duchownymi, a Wydział ds. Wyznań Prezydium WRN 21 rozmów z dziekanami w związku z akcją protestacyjną do prezesa Rady Ministrów oraz 11 rozmów ostrzegawczych z księżmi wrogo występującymi z ambon. Z kolei przewodniczący PWRN przeprowadził cztery rozmowy z biskupami²⁴.

Z pewnością wśród wskazanych wyżej znalazły się sprawy, w których nałożono kary w pow. Białystok w związku z przenoszeniem obrazu Matki Bożej. Taka sytuacja miała miejsce m.in. 7 kwietnia 1966 r. w miejscowości Bogdanka, a uroczystość zorganizowana została przez kierowniczkę szkoły, Felicję Bojnorowicz. Została ona ukarana grzywną w wysokości 4000 zł. Natomiast 3 maja w miejscowości Czarna Białostocka procesję ulicami osady zorganizował ks. Eugeniusz Bida, za co kolegium ukarało go grzywną w wysokości 4000 zł²⁵. Dnia 12 czerwca 1966 r. zgromadzenie w związku z powitaniem ks. bp. Adama Sawickiego zorganizował na terenie pow. Sokółka proboszcz parafii ks. Bronisław Kostro, za co kolegium wymierzyło mu karę grzywny w wysokości 1500 zł²⁶. Natomiast 19 czerwca proboszcz parafii w Kuźnicy Białostockiej ks. Jan Kalinowski zorganizował procesję wiernych do wsi Nowodziela, z obrazem Matki Bożej. Za powyższe KKA orzekło wobec niego karę grzywny w wysokości 2000 zł. W związku z tymi działaniami władze uznały, że szybkie wykrycie, dobre przygotowanie wniosków o ukaranie, a następnie wymierzenie dotkliwych kar w dużym stopniu przyczyni się do ograniczania liczby podobnych wydarzeń²⁷.

Zaniepokojenie władz oraz aparatu bezpieczeństwa wzbudzało w tym okresie także nielegalne wnoszenie krzyży. Według danych SB w kwietniu i maju 1966 r. w województwie białostockim postawiono ich dziewięć: cztery w powiecie bielskim, trzy w grajewskim i dwa w kolneńskim. Zgodnie z ustawą z dnia 31 stycznia 1961 r. – Prawo budowlane²⁸, która weszła w życie w sierpniu tego roku, w sprawach dotyczących budowy, rozbioru i utrzymania obiektów budowlanych budownictwa powszechnego dochodzenia

²² Dekret z dnia 13 czerwca 1946 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy Państwa, Dz. U. poz. 192, z późn. zm.

²³ Dnia 25 marca 1966 r. Wydział IV KW MO w Białymstoku wydał decyzję o zastrzeżeniu mu wyjazdu do USA, NRF, Francji, Włoch, Anglii i ZSRR do 25 III 1968 r. Jako powód podano, iż „był nieprzejednanym przeciwnikiem ustroju socjalistycznego i szkalował Polskę Ludową” (AIPN Bi, Postanowienie o zatrzymaniu wyjazdu za granicę, 25 III 1966 r., Białystok, sygn. 015/153, k. 148). O samej postaci zob. Wilczewski 2002, 354–355.

²⁴ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (dalej: AIPN), KW MO w Białymstoku do wicedyrektora Gabinetu Ministra ds. SB MSW płk. M. Janic w Warszawie, 28 IV 1966 r., Białystok, sygn. 0445/133, k. 630.

²⁵ W procesji wzięło udział 300 osób, z czego 32 zostały ukarane przez KKA (AIPN Bi, Sprawozdanie z działalności Referatu ds. Bezpieczeństwa KP MO w Białymstoku za 1966 r., 14 XII 1966 r., Białystok, sygn. 045/677, k. 146).

²⁶ Podobne zgromadzenie 19 czerwca zorganizował ks. Mieczysław Stopczyński, proboszcz parafii Szudziałowo. Został za to ukarany grzywną w wysokości 700 zł (APB, KW PZPR w Białymstoku, Ocena przebiegu kościelnych uroczystości milenijnych w okresie od 1 I do 20 XI 1966 r., sygn. 2168, k. 108–109).

²⁷ AIPN, MSW II, Ocena przebiegu kościelnych uroczystości milenijnych w okresie od 1 I do 20 XI 1966 r., b.d., sygn. 20044, k. 9–10, 15; APB, KW PZPR w Białymstoku, Ocena przebiegu uroczystości milenijnych..., k. 101–102.

²⁸ Dz. U. poz. 46, z późn. zm.

prowadziła SB. W pow. Grajewo na podstawie materiałów przekazanych przez aparat bezpieczeństwa Architekt Powiatowy ukarał czterokrotnie po 1500 zł dwie osoby za nielegalne wnoszenie krzyży. Nie wpłaciły one jednak zasądzonych kwot, w wyniku czego dokonano u nich egzekucji należności²⁹.

Do szczególnej sytuacji doszło we wsi Cyparki w pow. Grajewo. Inicjatorem postawienia krzyża był tam radny Wojewódzkiej Rady Narodowej w Białymstoku Józef Wysocki³⁰ (za odpowiedzialnego za przeprowadzenie nielegalnych zbiórek pieniędzy na budowę krzyża uznano obok niego Tadeusza Nowickiego ze wsi Szymany)³¹. Nie był to jednak wyjątek, gdyż w innych miejscowościach takim działaniom również patronowali sołtysi i radni. W związku z tym, że podczas przesłuchań tłumaczyli się nieznajomością przepisów, I zastępca KW MO do Spraw Bezpieczeństwa w Białymstoku płk Kazimierz Modelewski proponował, aby PPRN zapoznało sołtysów z przepisami prawa budowlanego w zakresie budownictwa obiektów kultu religijnego³².

Według danych władz partyjnych z 20 października 1966 r. do tego dnia w województwie białostockim wybudowano 56 krzyży, lecz w dziesięciu wypadkach po interwencji władz terenowych zostały one rozebrane i usunięte. W sześciu przypadkach Prezydium PRN wydały zezwolenia na budowę, a w dwóch mieszkańcy zgodzili się na rozbiórkę krzyży, prosząc jednocześnie władze o pomoc w ich usunięciu. Niemniej wciąż pozostawało 38 krzyży, w tym: trzy w pow. Augustów, siedem w pow. Białystok, cztery w pow. Bielsk Podlaski, jeden w pow. Dąbrowa Białostocka, dwa w pow. Grajewo, trzy w pow. Łomża, dwa w pow. Olecko, sześć w pow. Siemiatycze, jeden w pow. Sokółka, dwa w pow. Suwałki, siedem w pow. Wysokie Mazowieckie³³.

Wobec powyższych faktów nie ulega wątpliwości, że nasilenie represji było związane z uroczystościami milenijnymi. Ich część stanowiły też diecezjalne obchody zorganizowane w dniach 29–30 maja w Różanymstoku, w związku z czym PPRN w Dąbrowie Białostockiej planowało przeprowadzić rozmowę profilaktyczną z administratorem tej parafii ks. Kazimierzem Głębem. Ponadto w tym czasie szkoły miały zorganizować uroczyste zakończenie dni oświaty i książki oraz Święto Ludowe, na którym frekwencję zapewnić mieli kierownicy wszystkich instytucji. Na posiedzeniu powiatowego zespołu ds. kleru katolickiego przyjęto informację sekretarza KG PZPR w Chodorówce o negatywnych wystąpieniach księży pod jego adresem, co postanowiono wykorzystać w dochodzeniu przeciwko ks. Witoldowi Ostrowskiemu³⁴.

²⁹ AIPN Bi, Sprawozdanie z działalności Rds.B KP MO w Grajewie za 1966 r., 17 XII 1966 r., sygn. 045/2118, k. 70; AIPN Bi, Sprawozdanie z działalności Referatu ds. Bezpieczeństwa KPMO w Grajewie za 1966 r., 17 XII 1966 r., Grajewo, sygn. 045/677, k. 291.

³⁰ AIPN Bi, Informacja I zastępcy KW MO ds. Bezpieczeństwa w Białymstoku płk. Kazimierza Modelewskiego do I sekretarza KW PZPR i przewodniczącego PWRN, 3 VI 1966 r., Białystok, sygn. 045/673, k. 162.

³¹ Ukaranı zostali grzywną po 1500 zł (APB, KW PZPR w Białymstoku, Ocena przebiegu kościelnych uroczystości milenijnych w okresie od I I do 20 XI 1966 r., sygn. 2168, k. 107–108).

³² AIPN Bi, Informacja I zastępcy KW MO ds. Bezpieczeństwa w Białymstoku płk. Kazimierza Modelewskiego do I sekretarza KW PZPR i przewodniczącego PWRN, 3 VI 1966 r., Białystok, sygn. 045/673, k. 162.

³³ APB, KW PZPR w Białymstoku, Protokół z posiedzenia Zespołu Wojewódzkiego odbytego w dniu 20 X 1966 r., sygn. 2161, k. 157.

³⁴ AIPN Bi, Notatka z odbytego posiedzenia powiatowego zespołu ds. kleru katolickiego, 23 V 1966 r., Dąbrowa Białostocka, sygn. 045/703, k. 71.

W omawianym okresie nastąpiło także skumulowanie działań skierowanych przeciwko ks. Witoldowi Pietkunowi. Dnia 23 sierpnia 1966 r., w związku z wygłoszonym dwa dni wcześniej kazaniem w kościele św. Rocha (nagrane na minifon), SB założyła na niego sprawę kryptonim „Kaznodzieja”. Dnia 29 sierpnia Prokuratura Wojewódzka wszczęła przeciwko niemu śledztwo. Zaczęto ustalać świadków, wykorzystując do tego TW i KO, oraz dokumentowano kazania duchownego, m.in. w Chodorówce pow. Dąbrowa Białostocka i Kryn timer pow. Mońki. W mieszkaniach zajmowanych przez księdza w Białymstoku i Siedlcach przeprowadzono rewizję. Dnia 12 października 1966 r. wiceprokurator Prokuratury Wojewódzkiej przesłuchał go i przedstawił zarzuty, do których ks. Pietkun się nie przyznał. Ostatecznie 8 czerwca 1967 r. odbyła się rozprawa (nie doszło do jej przeprowadzenia w dwu wcześniej wyznaczonych terminach), a cztery dni później zapadł wyrok półtora roku więzienia i utraty praw publicznych na dwa lata³⁵.

Głównym sprawdzianem skuteczności działań prowadzonych przez struktury PZPR i SB w województwie białostockim były uroczystości organizowane w dniach 6–7 sierpnia w Łomży, 1–2 października w Drohiczynie i 19–20 listopada 1966 r. w Białymstoku. Kontynuując prace mające na celu ograniczenie oddziaływania tych wydarzeń, organizowano w tym czasie m.in. imprezy kulturalne i sportowe, zabawy, a na ekranach kin wyświetlano atrakcyjne filmy. Oprócz tego jako przykłady działań administracyjnych można wskazać zakaz wykorzystywania środków transportu będących w posiadaniu instytucji, zakładów i organizacji do przewozu osób na uroczystości kościelne oraz zakaz organizowania nowych kursów przez PKS i pilnowanie nieprzekraczania dopuszczalnej liczby osób w autobusach³⁶. Przeciwko takiemu postępowaniu „zaprotestował” 6 sierpnia 1966 r. Aleksander Sz., członek PZPR, który w stanie nietrzeźwym przyszedł na posterunek MO w Szczuczynie i wyzwiał funkcjonariuszy od gestapowców i hitlerowców. Dopytywał też o powód blokady dróg i utrudniania dojazdu na spotkanie z Prymasem Stefanem Wyszyńskim. W konsekwencji został aresztowany, a Sąd Powiatowy w Grajewie skazał go na rok więzienia³⁷.

Natomiast w celu realizacji zaległych należności podatkowych przystąpiono do przeprowadzania egzekucji sądowych. Taka sytuacja miała miejsce na terenie pow. Łomża wobec parafii Łomża (322 tys. zł zaległości) w odniesieniu do gospodarstwa rolnego o powierzchni 12,26 ha wraz z budynkami gospodarczymi we wsi Kupiski. Po przejęciu planowano odsprzedać je miejscowemu chłopu, który je dotychczas użytkował. Oszacowana przez biegłych sądowych wartość gospodarstwa wynosiła 300 tys. zł. W przypadku parafii w Sokółce wdrożono egzekucję sądową za zaległy podatek w wysokości 150 tys. zł. na plac położony w samej Sokółce, o powierzchni około 3 ha, który po przejęciu planowano odsprzedać Miejskiej Radzie Narodowej. Wszczęto także egzekucję sądową wobec parafii Szudziałowo za zaległy podatek w wysokości 230 tys. zł. Ponadto w parafiach

³⁵ Rozprawa rewizyjna miała miejsce 7 grudnia 1967 r., wyrok podano 11 grudnia, ostatecznie skazując duchownego na rok więzienia (AIPN Bi, Streszczenie materiałów ze sprawy rozpracowania operacyjnego nr 6328/66 kryptonim „Kaznodzieja”, 21 XII 1967 r., Białystok, sygn. 015/153, k. 166–169).

³⁶ APB, KW PZPR w Białymstoku, Program działania z okazji uroczystości kościelnych organizowanych w dniach 19–20 XI 1966 r. w Białymstoku, b.d., sygn. 2161, k. 184–185; Sychowicz 2013, 443–444.

³⁷ AIPN Bi, Sprawozdanie z działalności Rds.B KP MO w Grajewie za 1966 r., 17 XII 1966 r., sygn. 045/2118, k. 68.

Zabłudów pow. Białystok i Mońki administratorzy za zgodą władz powiatowych i wojewódzkich sprzedali grunty parafialne i wpłacili uzyskane pieniądze do Wydziałów Finansowych za zaległości podatkowe. W pow. Wysokie Mazowieckie zezwolono na wszczęcie egzekucji wobec parafii Kobylin-Borzymy³⁸. Natomiast Wydział Finansowy PPRN w Hajnówce dokonał dodatkowego wymiaru podatku za 1965 r. w wysokości: 7125 zł dla parafii Narew, 1929 zł dla parafii Kleszczele, 975 zł dla parafii Czeremcha (w związku z utratą przez nie prawa do ulgi). Nałożoną kwotę zapłacił ks. Alfons Trochimiak z Czeremchy, nie zapłacili natomiast i odwoływali się od decyzji ks. Piotr Bujno i ks. Józef Horodeński, proboszcz w Narwi i dziekan dekanatu w Bielsku Podlaskim. Ponadto ks. Bronisław Grodzki zapłacił dodatkowy podatek 1030 zł za wybudowanie studni i niewykazanie kosztów inwestycji. Dla parafii w Hajnówce ustalono podatek w wysokości 60 591 zł³⁹.

Natomiast Urząd Spraw Wewnętrznych został zobowiązany przez zespół do spraw kleru przy Komitecie Wojewódzkim PZPR do zebrania danych dotyczących urządzeń megafonowych zainstalowanych w kościołach rzymskokatolickich na terenie województwa. Ustalono, że w 46 kościołach zostały one zainstalowane bez zezwolenia Dyrekcji Okręgu Poczty i Telekomunikacji w Olsztynie. W czerwcu 1966 r. dyrektor zobowiązał się do prawnego uporządkowania istniejącego stanu, jednak do listopada winni nielegalnego korzystania z tych urządzeń nie zostali pociągnięci do odpowiedzialności karno-administracyjnej w myśl ustawy z dnia 31 stycznia 1961 r. o łączności⁴⁰.

Wśród form represji stosowanych do końca 1966 r. w pow. Augustów można wymienić jeszcze przeprowadzenie 24 rozmów profilaktyczno-ostrzegawczych przez pracowników SB, PPRN i oficerów WP. Ponadto skierowano pięć wniosków do KKA (dwa za naruszenie ustawy o zgromadzeniach, dwa za pogrzebanie zmarłych bez adnotacji USC, jeden za naruszenie przepisów o niedopuszczaniu do nauczania osób zakonnych). Stwierdzono też pięć przypadków budownictwa sakralnego, w trzech z nich przeprowadzono dochodzenie (sądownie ukarano dwie osoby)⁴¹. Natomiast za najbardziej niekorzystne w pow. Białystok uznano zakłócanie porządku w czasie przenoszenia w parafiach obrazu Matki Bożej. W wyniku represji do KKA skierowano 32 wnioski, przewodniczący PPRN przeprowadził 10 rozmów profilaktyczno-ostrzegawczych, w tym sześć z księżmi. Cztery podobne rozmowy przeprowadzili funkcjonariusze SB⁴². Zainteresowano się też osobą ks. Adama Abramowicza ze względu na zorganizowanie przez niego przejścia wiernych z kościoła św. Rocha do Fary w procesji Bożego Ciała. Dnia 14 czerwca przeprowadzono z nim rozmowę w Wydziale ds. Wyznań, która jednak nie przyniosła rezultatów.

³⁸ APB, KW PZPR w Białymstoku, Informacja Zespołu ds. kleru przy Wydziale Administracyjnym z przebiegu prac wymiarowych i realizacji należności finansowych przez kler na terenie woj. białostockiego, 21 III 1967 r., Białystok, sygn. 2161, k. 228–229.

³⁹ AIPN Bi, Sprawozdanie z działalności Referatu do Spraw Bezpieczeństwa KP MO w Hajnówce za 1966 r., 15 XII 1966 r., Hajnówka, sygn. 045/678, k. 19.

⁴⁰ Dz. U. poz. 48, z późn. zm.; APB, KW PZPR w Białymstoku, Ocena przebiegu kościelnych uroczystości milenijnych w okresie od 1 I do 20 XI 1966 r., sygn. 2168, k. 98.

⁴¹ AIPN Bi, Sprawozdanie z działalności Referatu ds. Bezpieczeństwa KP MO w Augustowie za 1966 r., 15 XII 1966 r., Augustów, sygn. 045/677, k. 131–132.

⁴² AIPN Bi, Sprawozdanie z działalności Referatu ds. Bezpieczeństwa KP MO w Białymstoku za 1966 r., 14 XII 1966 r., Białystok, sygn. 045/677, k. 152.

Postanowiono, że konieczne będzie ukaranie go przez kolegium za zorganizowanie zgromadzenia bez wymaganego zezwolenia⁴³.

Natomiast na terenie pow. Grajewo w dwu przypadkach nielegalnego budownictwa sąd nałożył na oskarżone osoby po 2000 zł grzywny. Ponadto SB skierowało siedem wniosków do Kolegium Karno-Administracyjnego, w tym dwa na księży: Franciszka Pogorzelskiego z Osowca za pochowanie zwłok bez aktu zgonu (nie został ukarany ze względu na przedawnienie) i Romualda Sakowicza z Rajgrodu za zorganizowanie nielegalnej pielgrzymki do Częstochowy (grzywna 4000 zł). Skierowano też cztery wnioski do KKA na osoby świeckie za prowadzenie nielegalnych zbiórek, z których dwie ukarano po 1500 zł, a dwie po 1300 zł. W jednym przypadku zakwestionowano 2400 zł ze zbiórki i przeznaczono na Fundusz Budowy Szkół i Internatów⁴⁴. Ukarano także grzywną 1000 zł rolnika z Ciemnoszyj za procesyjne przenoszenie obrazu MB. Ponadto ks. Edwarda Polaka i ks. Józefa Januszewskiego ukarano grzywną po 5000 zł za nieprowadzenie ksiąg inwentarzowych, a ze względu na niewpłacenie tej kwoty przeprowadzono u nich egzekucję. W związku z wyjazdami na obchody milenijne do Łomży za braki techniczne pojazdów ukarano: jednego księdza (100 zł), 60 osób świeckich (na 3230 zł), pięć wniosków skierowano do kolegium oraz zatrzymano cztery dowody rejestracyjne. W 1966 r. przeprowadzono też 38 rozmów ostrzegawczych dotyczących nielegalnego budownictwa sakralnego, zbiórek pieniężnych czy planów zbiorowego wyjazdu na uroczystości milenijne do Łomży⁴⁵.

W pow. Bielsk Podlaski miały miejsce dwie rozmowy przewodniczącego PPRN z dziekanami ks. Franciszkiem Smorczewskim i ks. Michałem Badowskim oraz z sołtysem zamierzającym wybudować krzyż. Wydział Oświaty ukarał trzech proboszczów za nieskładanie sprawozdań z działalności punktów katechetycznych, Wydział Finansowy PPRN dwóch księży na sumę 12 tys. zł za nieprowadzenie ksiąg inwentarzowych, a Wydział Budownictwa i Architektury PPRN nałożył 10 kar na pięć osób świeckich za samowolę budowlaną (krzyże), łącznie na 12 tys. zł. Oprócz tego Sąd Powiatowy ukarał 11 osób świeckich zaangażowanych w budowę krzyży grzywnami w łącznej wysokości 14 700 zł. Także KKA przy PPRN ukarało grzywną jedną osobę za nielegalną zbiórkę pieniędzy na budowę krzyża, a MO odbyło pięć rozmów ostrzegawczych z organizatorami wyjazdów na uroczystości milenijne do Drohiczyzna. Wydział Śledczy przeprowadził w tym czasie cztery postępowania w sprawie samowoli budowlanej (ponownie krzyże), a Wydział Finansowy cztery postępowania egzekucyjne u księży i dwa u osób świeckich. Odnotowano łącznie 35 faktów represji wobec duchownych i świeckich⁴⁶.

⁴³ APB, KW PZPR w Białymstoku, Informacja PWRN do UdSW w Warszawie z przebiegu uroczystości kościelnych Bożego Ciała na terenie woj. białostockiego w 1966 r., 15 VI 1966 r., Białystok, sygn. 2168, k. 71–72.

⁴⁴ Dotyczyło to Narcyza Rydzewskiego ze wsi Kosówka pow. Grajewo, który w lipcu zorganizował zbiórkę na ufundowanie chorągwi dla uczczenia 1000-lecia chrztu Polski, za co został ukarany grzywną w wysokości 1300 zł (APB, KW PZPR w Białymstoku, Ocena przebiegu kościelnych uroczystości milenijnych w okresie od I I do 20 XI 1966 r., sygn. 2168, k. 108).

⁴⁵ AIPN Bi, Sprawozdanie z działalności Rds.B KP MO w Grajewie za 1966 r., 17 XII 1966, sygn. 045/2118, k. 70–71.

⁴⁶ AIPN Bi, Sprawozdanie z działalności Referatu ds. Bezpieczeństwa KP MO w Bielsku Podlaskim za 1966 r., 16 XII 1966 r., Bielsk Podlaski, sygn. 045/677, k. 182.

Bez wątpienia istotną rolę w tych działaniach odgrywała SB, która w pow. Dąbrowa Białostocka zainspirowała przewodniczącego PPRN do wystąpienia z wnioskiem do Wydziału ds. Wyznań PWRN o ukaranie ks. Witolda Ostrowskiego. Przewodniczący przeprowadził też trzy rozmowy ostrzegawcze z proboszczami. Śledztwo prowadzono także przeciwko ks. Józefowi Niemoćko w związku z naruszeniem dekretu z dnia 8 czerwca 1955 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego⁴⁷. Sąd Powiatowy w Sokółce w dniu 6 grudnia 1966 r. skazał go na 2000 zł grzywny, zasądzając ponadto 200 zł kosztów postępowania sądowego. Co więcej, do Kolegium Karno-Administracyjnego skierowano wnioski przeciwko: ks. Witoldowi Ostrowskiemu (grzywna 1500 zł za naruszenie przepisów drogowych), wikariuszowi z Suchowoli ks. Wacławowi Siwickiemu (850 zł) i ks. Witoldowi Olszewskiemu z Sidry (500 zł) za przebywanie w strefie nadgranicznej bez zezwolenia. Na wniosek Referatu SB, KW MO odmówiła wydania paszportu ks. Witoldowi Ostrowskiemu na wyjazd do Rzymu i ks. Jackowi Trochimowi z Różanegostoku na wyjazd do Wielkiej Brytanii⁴⁸.

Także w 1966 r. ks. Józef Horodeński został ukarany za brak sprawozdań z punktów katechetycznych grzywną 500 zł, którą zapłaciła jego gospodyni Stefania Niedźwiedzka w lutym 1967 r. Również wtedy zapłaciła grzywnę 3000 zł i 400 zł kosztów sądowych za nieprowadzenie księgi inwentarzowej. Za brak sprawozdania z punktu katechetycznego grzywną w wysokości 150 zł ukarano także ks. Alfonsa Trochimiaka. Odwoływał się od niej bez skutku i nie zapłacił kary. W 1966 r. WF PRN ukarał go też grzywną 2000 zł za uchylanie się od założenia księgi inwentarzowej. Tej kary początkowo również nie zapłacił, ale w rozmowie mającej miejsce 8 lutego 1967 r. obiecał ją uregulować. Wśród ukaranych przez KKA w Hajnówce znalazła się gospodyni proboszcza w Czeremsze Aniela Worsław (300 zł i 50 zł kosztów sądowych za niedopełnienie obowiązków meldunkowych i zamieszkiwanie w strefie nadgranicznej bez zezwolenia). Mimo kar ks. Horodeński, Trochimiak i Bujno nie złożyli sprawozdań za 1966 r. i nie prowadzili ksiąg inwentarzowych. Tym razem w końcu 1966 r. WF PRN wystąpił do WF PWRN o ukaranie ks. Horodeńskiego grzywną w wysokości 5000 zł, a ks. Bujno grzywną 4000 zł za brak ksiąg inwentarzowych. Warto tutaj zaznaczyć, że kar wobec TW rekrutujących się spośród księży i osób związanych z księżmi nie stosowano⁴⁹. Do listy represji dołączyć można jeszcze ukaranie przez KKA w Hajnówce Stanisława Kotowicza ze wsi Ogrodniki za nielegalną zbiórkę pieniędzy na pokrycie kary nałożonej przez Sąd Powiatowy w Bielsku Podlaskim na ks. Horodeńskiego. Na podkreślenie zasługuje fakt, iż ukarany zaprzeczał, aby duchowny cokolwiek wiedział o jego działaniach. KKA ukarało też ks. Ignacego Wierobieja (1000 zł) za to, że w dniach 27–30 maja 1966 r. przebywał u niego bez zameldowania ks. Witold Łyczko z Kanady⁵⁰.

⁴⁷ Dz. U. poz. 151, z późn. zm.

⁴⁸ AIPN Bi, Sprawozdanie z działalności Referatu ds. Bezpieczeństwa KP MO w Dąbrowie Białostockiej za 1966 r., 15 XII 1966 r., Dąbrowa Białostocka, sygn. 045/677, k. 213–214.

⁴⁹ AIPN Bi, Informacja zastępcy komendanta KP MO w Hajnówce kpt. Al. Kruk do naczelnika Wydziału IV SB KW MO w Białymstoku, 13 II 1967 r., Hajnówka, sygn. 045/1665, k. 97–99.

⁵⁰ AIPN Bi, 045/1665, Informacja zastępcy komendanta KP MO w Hajnówce kpt. Al. Kruka do naczelnika Wydziału IV SB KW MO w Białymstoku, 27 VIII 1966 r., sygn. 045/1665, k. 89.

W pow. Kolno ks. Sławomir Sztachański i ks. Stanisław Jakacki zorganizowali pielgrzymkę do Częstochowy, za co pierwszy został ukarany grzywną 3500 zł, a przeciwko ks. Jakackiemu Prokuratura Powiatowa w Kolnie wszczęła śledztwo. W związku z przenoszeniem obrazu Matki Bożej przez osoby świeckie kolegium wymierzyło osobom biorącym w tym udział kary grzywny w granicach 1500–2500 zł⁵¹. Wydział Finansowy PPRN Kolno ze swej strony ukarał domiarem podatku za 1965 r. ks. Wacława Olendra (3752 zł), ks. Zygmunta Kapkowskiego (12 786 zł za remont kościoła), a za brak księgi inwentarzowej: ks. Jana Roszkowskiego (3150 zł), ks. Franciszka Czajkowskiego (9220 zł) i ks. Stanisława Jakackiego (3150 zł)⁵².

W omawianym okresie w pow. Łomża Wydział Finansowy PRN w czterech przypadkach za niezłożenie zeznań podatkowych nałożył grzywny na sumę 8500 zł. Za nieprowadzenie księgi inwentarzowej ukarani zostali: ks. Antoni Roszkowski (5000 zł) i ks. Telesfor Podbielski (1200 zł). Wobec ks. Roszkowskiego komornik Sądu Powiatowego przeprowadził postępowanie egzekucyjne, które dało 6000 zł. Ks. Podbielski odwołał się od decyzji Wydziału do Sądu Powiatowego. Oprócz tego za nieprzestrzeganie przepisów drogowych i meldunkowych skierowano do Kolegium Karno-Administracyjnego dwa wnioski o ukaranie księży oraz trzy o ukaranie osób świeckich organizujących zbiórki pieniędzy. Przeprowadzono ponadto 22 rozmowy profilaktyczno-ostrzegawcze; 10 takich rozmów z księżmi przeprowadził przewodniczący PPRN. Funkcjonariusze SB przeprowadzili cztery rozmowy z osobami świeckimi w sprawie zaprzestania agitacji za uczęszczaniem młodzieży na lekcje religii i obroną dóbr kościelnych. W posterunkach MO miało miejsce sześć rozmów dotyczących zamiaru lub już zrealizowanego postawienia krzyży przydrożnych (dwie z nich przeprowadził Prezes Zarządu Powiatowego ZBoWiD). Na wniosek SB Wydział ds. Wyznań WRN w Białymstoku przeprowadził postępowanie administracyjne w stosunku do ks. Roszkowskiego za „wrogie” wystąpienia z ambony i nieprzestrzeganie zarządzeń władz świeckich. Ks. Roszkowski otrzymał także ostrzeżenie na piśmie. Według SB w każdym przypadku księży odwoływali się do wyższych instancji. Unikano też dobrowolnego uiszczenia grzywny, prawie w każdym przypadku egzekwował je komornik. W wyniku rozmów profilaktycznych w trzech przypadkach nie dopuszczono do budowy krzyży, a w dwóch – spowodowano ich rozbiórkę⁵³.

W pow. Olecko za udział w nielegalnym zgromadzeniu skierowano do kolegium dwa wnioski o ukaranie grzywną za nielegalne zgromadzenie (2000 i 300 zł) oraz jeden za nielegalną zbiórkę pieniędzy (750 zł) i jeden za nielegalne nauczanie religii (2000 zł). Ponadto w związku z wybudowaniem we wsi Urbanki i Pochylne dwu krzyży do sądu skierowano sprawy przeciwko osobom za to odpowiedzialnym. Oprócz tego złożono wniosek do

⁵¹ Wśród ukaranych była też Stefania Sadowska ze wsi Zabiele pow. Kolno, która zorganizowała zbiórkę pieniężną na obiad dla wiernych, którzy brali udział w małej peregrynacji obrazu MB. Została za to ukarana grzywną w wysokości 500 zł. Ponadto nielegalne zbiórki pieniężne przeprowadzały Anastazja Klepacka ze wsi Czarna Buchta pow. Sejny, Józefa Rynkiewicz ze wsi Jagłówek pow. Sejny, Bronisława Orłowska ze wsi Zakrzewo pow. Grajewo oraz Franciszka Marcinkowska ze wsi Wola Zambrowska pow. Zambrów. Za powyższe wykroczenia wszystkie wymienione osoby zostały ukarane grzywną przez kolegia (APB, KW PZPR w Białymstoku, Ocena przebiegu kościelnych uroczystości milenijnych w okresie od 1 I do 20 XI 1966 r., sygn. 2168, k. 107–108).

⁵² Sychowicz 2013, 421–423.

⁵³ AIPN Bi, Sprawozdanie z pracy Referatu do Spraw Bezpieczeństwa KP MO w Łomży za 1966 r., 14 XII 1966 r., Łomża, sygn. 045/678, k. 124–126.

KKA o ukaranie dwóch księży za wywieszenie flag watykańskich z okazji Bożego Ciała⁵⁴ oraz przeprowadzono w stosunku do proboszcza z parafii Ciche postępowanie egzekucyjne z tytułu zaległych podatków⁵⁵. Podobna sytuacja miała miejsce w pow. Sejny, gdzie wszczęto dwa postępowania wobec osób świeckich za wybudowanie krzyży (sąd powiatowy ukarał te osoby grzywnami). Wydział Finansowy wszczął też postępowania przeciwko ks. Henrykowi Kwaterskiemu i ks. Józefowi Roszkowskiemu (ukarani zaskarżyli decyzję do sądu, który utrzymał ją i obciążył ich dodatkowo kosztami postępowania). Również Wydział ds. Wyznań PWRN w Białymstoku wszczął postępowanie wobec ks. Kwaterskiego za „działalność przeciwko państwu”. Ponadto przewodniczący PPRN przeprowadził pięć rozmów profilaktyczno-ostrzegawczych z księżmi, a Referat Służby Bezpieczeństwa i KP PZPR z 15 osobami świeckimi w sprawie nielegalnych zgromadzeń i zbiórek⁵⁶.

Szeroki zakres represji zastosowano w pow. Sokółka, gdzie w 1966 r. skierowano 11 wniosków do Kolegium Karno-Administracyjnego o ukaranie księży i osób świeckich m.in. za nielegalne zgromadzenia i zbiórki pieniężne. Ponadto w listopadzie do kolegium skierowano wniosek o ukaranie ks. Mariana Malickiego za odprawianie nabożeństw w mieszkaniu prywatnym we wsi Lipina. Ks. Bronisława Kostro ukarano za wywieszenie flagi papieskiej 12 czerwca (1500 zł grzywny), a ks. Jana Lasko z Sidry za przebywanie w strefie przygranicznej bez zezwolenia (2000 zł). Wśród ukaranych znaleźli się także: ks. Bolesław Olszewski (500 zł za przebywanie bez przepustki w strefie przygranicznej), ks. Mieczysław Stopczyński (800 zł za wywieszenie flagi papieskiej, nielegalne zgromadzenie i wygłoszenie kazania w mieszkaniu prywatnym). Do Wydziału Oświaty wpłynął też wniosek o pozbawienie prawa nauczania religii ks. Stanisława Wojno za organizowanie nielegalnych zgromadzeń, ks. Władysława Waszkiela za zorganizowanie pielgrzymki do Wasilkowa (2000 zł), dwu osób świeckich z parafii Janów za zbiórkę pieniędzy na cele kościelne. Dodać do tego trzeba wniosek do kolegium o ukaranie J. Sokółowskiego ze wsi Jurasze za zbiórkę pieniężną na postawienie krzyża oraz Marii Wysokiej z miejscowości Borki za zbiórkę pieniężną dla księży odprawiających nabożeństwo w punkcie katechetycznym. Natomiast Wydział Finansowy PPRN w Sokółce zarekwizował motocykl marki „Osa” należący do wikariusza ks. Wacława Chilmona z Sokółki za zaległość w podatku dochodowym. Ukarał też grzywną po 3000 zł księży Antoniego Bachurzewskiego z Korycina i Józefa Marcinkiewicza z Sokółki za nieprzewodzenie księgi inwentarzowej. Ks. Jana Malinowskiego z Kuźnicy ukarano grzywną w wysokości 2000 zł za nielegalne zgromadzenie we wsi Nowodziel. Rozmów profilaktyczno-ostrzegawczych z księżmi Referat SB nie przeprowadzał, jedynie przewodniczący PPRN odbył taką z ks. Józefem Świetlickim z Kuźnicy i ks. Stanisławem Hreczanikiem z Sokółki. Poza tym oficerowie WP i przewodniczący PPRN przeprowadzili rozmowy ze wszystkimi

⁵⁴ Byli to ks. Adam Maciąg, proboszcz parafii Cimochoy, oraz ks. Jan Żołnierkiewicz, proboszcz w parafii Gąski. Za powyższe ks. Maciąg ukarany został nagana, a ks. Żołnierkiewicz grzywną w wysokości 700 zł (APB, KW PZPR w Białymstoku, Ocena przebiegu kościelnych uroczystości milenijnych w okresie od 1 I do 20 XI 1966 r., sygn. 2168, k. 108).

⁵⁵ AIPN Bi, Sprawozdanie z działalności Służby Bezpieczeństwa w Olecku za 1966 r., 16 XII 1966 r., Olecko, sygn. 045/678, k. 180.

⁵⁶ AIPN Bi, Sprawozdanie z działalności Służby Bezpieczeństwa w Sejnach za 1966 r., 13 XII 1966 r., Sejny, sygn. 045/678, k. 203.

proboszczami na terenie powiatu z uwagi na wystosowane przez episkopat w związku z uroczystościami Tysiąclecia Chrztu Polski *Orędzie biskupów polskich do ich niemieckich braci w Chrystusowym urzędzie pasterskim*⁵⁷.

Także na terenie pow. Suwałki wybudowano trzy krzyże bez zezwolenia, nielegalnie gromadzono się przy peregrynacji obrazu MB Częstochowskiej⁵⁸ oraz miały miejsce przypadki zbiorów pieniężnych. W 10 z nich udokumentowano nielegalną działalność, a najaktywniejsze osoby zostały ukarane przez KKA PRN⁵⁹. Akcja represyjna miała miejsce także w pow. Wysokie Mazowieckie, gdzie cztery rozmowy ostrzegawcze z dziekanem ks. Józefem Roszkowskim, proboszczem ks. Stanisławem Prószyńskim, wikariuszami ks. Mirosławem Wójcickim i ks. Janem Urbanem przeprowadzono w PPRN. Kolejne dwie rozmowy, z Wacławem Niemyjskim i Marianem Kosakowskim z Faszczy, inspiratorami budowy kamiennego krzyża z okazji milenium, przeprowadzili funkcjonariusze SB. Natomiast funkcjonariusze MO i kierownik WSW odbyli cztery podobne rozmowy z osobami świeckimi. W związku z działalnością religijną kolegium ukarało dziewięć osób na kwotę 4600 zł, a Sąd Powiatowy dwie grzywną w wysokości 2500 zł za nielegalne budownictwo sakralne. Wobec ks. Prószyńskiego zastosowano przymus administracyjny dotyczący rozebrania drewnianego krzyża i ogrodzenia po zlikwidowanym cmentarzu. Ponadto nałożono na niego karę w wysokości 4000 zł za nieprowadzenie księgi inwentarzowej⁶⁰.

Zakończenie

W wyniku prowadzonych w 1966 r. przez władze komunistyczne (w tym podległy im aparat bezpieczeństwa) działań na terenie województwa białostockiego wszczęto 33 postępowania (dwa śledztwa i 31 dochodzeń) przeciwko 56 osobom (w tym sześciu księżom). Skazano 21 z nich. Do Kolegiów Karno-Administracyjnych skierowano 157 wniosków (w tym 40 na księży, głównie za nielegalne zbiórki i zgromadzenia)⁶¹. W trybie karno-skarbowym (handel dewocjonaliami, naruszenie przepisów finansowych, nieprowadzenie ksiąg inwentarzowych) ukarano kolejnych 30 osób (28 księży), natomiast przymus administracyjny zastosowano wobec 44 osób (18 księży). SB przeprowadziła

⁵⁷ AIPN Bi, Sprawozdanie z działalności Służby Bezpieczeństwa KP MO w Sokółce za 1966 r., 18 XII 1966 r., Sokółka, sygn. 045/678, k. 268–270.

⁵⁸ Szerzej o problemach z peregrynacją obrazu: Wysocki 2008, 36–37.

⁵⁹ AIPN Bi, Sprawozdanie z działalności Służby Bezpieczeństwa KP MO w Suwałkach za 1966 r., 14 XII 1966 r., Suwałki, sygn. 045/678, k. 287.

⁶⁰ AIPN Bi, Sprawozdanie z działalności Referatu Służby Bezpieczeństwa KP MO w Wysokim Mazowieckim za 1966 r., 15 XII 1966 r., Wysokie Mazowieckie, sygn. 045/678, k. 322.

⁶¹ Według innych danych w okresie tym do Wydziału Śledczego SB KW MO w Białymstoku nadesłano do zaopiniowania 147 projektów wniosków o ukaranie w trybie karno-administracyjnym duchownych i osób świeckich (w 1965 r. były to tylko 72 wnioski). Był to bez wątpienia wynik obchodów Milenium Chrztu Polski. Warto zaznaczyć, że 55 wniosków dotyczyło nielegalnych zgromadzeń (przenoszenia obrazu MB, nabożeństw w domach prywatnych, pielgrzymek do Częstochowy, procesji), 46 zbiorów publicznych, 15 „cudu” w Zabłudowie (nieprzestrzeganie przepisów przeciwpożarowych i sanitarnych), dziewięć dekorowania kościołów flagami papieskimi. Najwięcej skierowano z terenu powiatów: Białystok – 33, Kolno – 13, Suwałki – 11, Łomża – 10, Wysokie Mazowieckie – 10 (Sychoń 2013, 423–424).

w tym okresie 145 rozmów ostrzegawczych, m.in. w związku z nielegalnymi zbórkami pieniędzy, budową krzyży oraz zgromadzeniami publicznymi. Na podstawie przekazanych przez SB informacji organy administracji państwowej przeprowadziły 137 rozmów, w tym 87 z księżmi. Z kolei Wydział ds. Wyznań PWRN wszczął sześć postępowań administracyjnych w związku ze „szkodliwą” działalnością duchowieństwa. Przeprowadzono również 20 postępowań egzekucyjnych wobec księży. Zdaniem aparatu bezpieczeństwa działalność ta była prawidłowa i ograniczała się do „penalizowania szczególnie niebezpiecznych aktów dla porządku publicznego”⁶².

Rok 1966 był jednym z tych, w trakcie których nastąpiła kumulacja represyjnej działalności władz komunistycznych, w tym podległego im aparatu bezpieczeństwa, ukierunkowanej na zwalczanie aktywności religijnej. Nie ulega dzisiaj wątpliwości, że główną przyczyną były przygotowania oraz uroczystości Milenium Chrztu Polski organizowane przez Kościół rzymskokatolicki. Chociaż w województwie białostockim nie doszło do wystąpień i masowych zatrzymań uczestników uroczystości milenijnych, jak to miało miejsce w Gdańsku w maju 1966 r.⁶³, to z pewnością prowadzone z wyprzedzeniem i zakrojone na szeroką skalę działania prewencyjne były odczuwalne dla społeczeństwa. Represje obejmujące rozmowy profilaktyczno-ostrzegawcze, grzywny, postępowania karne czy areszty stosowane w majestacie prawa były środkiem służącym do wymuszenia posłuszeństwa. Kluczową rolę odgrywały w tym struktury PZPR, koordynujące całość akcji i wyznaczające główne jej cele, współpracujące z organami MO i SB oraz wydziałami spraw wewnętrznych prezydii rad narodowych. Natomiast zaangażowanie funkcjonariuszy SB w poszczególnych powiatach w wielu przypadkach było kluczowe dla pozyskania przez Wydział Śledczy SB, KW i MO w Białymstoku materiałów pozwalających na ukaranie zarówno osób świeckich, jak i duchownych przez organy administracji państwowej. Istotna rola przypadła w tym zarówno Wydziałowi ds. Wyznań, jak i wykorzystywanym politycznie Kolegiom Karno-Administracyjnym, bez wątpienia nie narzekającym na brak zajęcia w 1966 r. Niemniej w czasie postępowania dowodowego przed kolegiami składy orzekające niejednokrotnie miały duże trudności w udowodnieniu winy, gdyż większość świadków (wyłączając funkcjonariuszy MO) nie chciała obciążać obwinionych. W szczególnych przypadkach do prowadzonej akcji włączano także wymiar sprawiedliwości. Nie udało się w pełni wciągnąć do działań represyjnych wydziałów kultury i budownictwa, urbanistyki i architektury, gdyż nie otrzymały one od swoich przełożonych wiążących zaleceń.

⁶² AIPN Bi, Sprawozdanie I zastępcy komendanta wojewódzkiego MO do spraw bezpieczeństwa województwa białostockiego za 1966 r., 12 I 1967 r., Białystok, sygn. 045/1683, k. 199–204.

⁶³ Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku USW do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Departament Społeczno-Administracyjny w Warszawie, 18 XI 1966 r., w: Chudzik, Marczak, Napieralski, Olkuśnik (red.) 1996, 39–40; Gucewicz 2008, 75–81.

Bibliografia

- Białecki, Konrad. 2008. „Najważniejsze założenia polityki wyznaniowej państwa i ich realizacja w latach 1945–1956”. W: *Władze wobec kościołów i związków wyznaniowych w Wielkopolsce w latach 1945–1956*, red. Konrad Białecki, 11–28. Poznań: Instytut Pamięci Narodowej.
- Chudzik, Wanda, Irena Marczak, Andrzej Napieralski, Marek Olkuśnik (red.). 1996. *Uroczystości milenijne 1966 roku. Sprawozdania urzędów spraw wewnętrznych*. Warszawa: Centralne Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych.
- Gucewicz, Daniel. 2008. „Gdański incydent milenijny. Suplement do albumu Milenium czy Tyśiąclecie”. *Biuletyn IPN* 10: 75–81.
- Liżyńska, Katarzyna, Anna Płońska. 2021. „Model orzecznictwa w sprawach o wykroczenia w Polsce Ludowej”. *Acta Universitatis Wratislaviensis. Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem* 43(4): 126–135.
- Łatka, Rafał, Jan Żaryn (red.). 2017. *Obchody Millenium na uchodźstwie w 50. rocznicę*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe UKSW; Instytut Pamięci Narodowej.
- Łysko, Marcin. 2018. „Ewolucja polskiego systemu prawa wykroczeń w XX w.”. *Miscellanea Historico-Juridica* 17(1): 167–192.
- Łysko, Marcin. 2019. „Postępowanie nakazowe w sprawach o wykroczenia w Polsce Ludowej. Charakterystyka modelu orzecznictwa karno-administracyjnego Polski Ludowej”. *Z Dziejów Prawa* 12(20): 835–861.
- Mezglewski, Artur. 2000. „Nauczanie religii w Polsce Ludowej”. *Studia z Prawa Wyznaniowego* 1: 21–36.
- Noszczak, Bartłomiej. 2020. *Antymilenium. Konflikt państwa z Kościołem na tle obchodów tysiąclecia chrztu Polski (1956–1966/1967)*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej.
- Sychowicz, Krzysztof. 2004. „Żadnych cudów”. *Biuletyn IPN* 10(45): 60–66.
- Sychowicz, Krzysztof. 2010. „Komuniści w walce z krzyżami – realizacja Okólnika nr 26 Ministerstwa Oświaty z 4 VIII 1958 r. na terenie woj. białostockiego”. W: *Kościół w obliczu totalitaryzmów. Zbiór studiów dla uczczenia XXV rocznicy męczeńskiej śmierci ks. Jerzego Popiełuszki, Toruń 16–17 X 2009 r.*, red. Wojciech Polak, Waldemar Rozyński, Michał Białkowski, Jakub Kufel, 523–539. Toruń: Oficyna Wydawnicza Finna.
- Sychowicz, Krzysztof. 2013. *Władze komunistyczne wobec Kościołów i związków wyznaniowych w województwie białostockim w latach 1944–1975*. Białystok: Instytut Pamięci Narodowej.
- Sychowicz, Krzysztof. 2019. „Przeciw Milenium – władze komunistyczne w województwie białostockim wobec organizacji i przebiegu uroczystości tysiąclecia chrztu Polski”. W: *Od Maximis undique pressi do Totus Tuus Poloniae populus. Metropolie mohylewska i wileńska w latach 1798–1992*, red. Jarosław Wasilewski, 202–229. Białystok: Instytut Pamięci Narodowej.
- Wilczewski, Waldemar Franciszek. 2002. „Witold Pietkun (1911–1981)”. W: *Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956. Słownik biograficzny*, t. 1, red. Jan Żaryn, Jacek T. Żurek. Kraków–Warszawa–Wrocław: Instytut Pamięci Narodowej.
- Wysocki, Wiesław Jan. 2005. „Główne kierunki polityki komunistycznego państwa wobec Kościoła rzymskokatolickiego w latach 1944–1957”. W: *Władze komunistyczne wobec Kościoła katolickiego w Łódzkiem 1945–1967*, red. Janusz Wróbel, Leszek Próchniak, 13–26. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej.
- Wysocki, Wiesław Jan. 2008. „Reakcje władz na milenijną nowennę i peregrynację”. *Studia Prymasowskie* 2: 21–43.
- Żaryn, Jan. 2004. *Kościół w PRL*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej.

